

De sociale positie van de onderwijzer

Maatschappelijk aanzien, leefstijl en sociale herkomst van een beroepsgroep

In dit artikel beschouw ik het beroep van de onderwijzer vanuit een sociologische achtergrond.¹ Er zijn verschillende redenen aan te geven waarom dit beroep voor sociologen interessant is. In de eerste plaats bestaat er in de sociologie aandacht voor de beroepsmatige activiteiten van de onderwijzer.² De prestaties van leerlingen in het lager onderwijs en het advies van het schoolhoofd over de schoolkeuze na de lagere school zijn beide van belang voor het succes in het vervolgonderwijs.³ Aangezien dit schoolsucces weer invloed heeft op de maatschappelijke positie die leerlingen later in de samenleving bereiken, is wat er in het basisonderwijs gebeurt indirect verbonden met het verschijnsel van maatschappelijke ongelijkheid. Daarnaast verrichten sociologen veel onderzoek naar de vraag in hoeverre er sprake is van een sociale geleding in de samenleving. Ze interesseren zich met name voor het aanzien of prestige dat mensen in hun omgeving genieten. Het beroep is daarbij altijd beschouwd als de beste maatstaf voor de plaats die mensen op de maatschappelijke ladder innemen.⁴ Met andere woorden: sociologen vermoeden dat personen in hun omgeving aanzien genieten op grond van het beroep dat zij uitoefenen. De eerste vraag die ik in dit artikel wil beantwoorden luidt: *Welk aanzien geniet de onderwijzer in de samenleving, en hoe is dit aanzien in de loop der tijd veranderd?*

De sociale positie die beroepsgroepen innemen heeft niet alleen te maken met beroepsmatige activiteiten, maar ook met de activiteiten die leden van een beroepsgroep in hun vrije tijd ontplooiën. Sociologen zien beroepsbeoefenaren als behorend tot een sociale groep, waarin bepaalde normen en verwachtingen gelden die ertoe leiden dat men overeenkomstige gedragingen vertoont in de vrije tijd. De leden van een beroepsgroep zouden er een specifieke leefstijl op na houden, waarmee zij zich zichtbaar onderscheiden van andere beroepsgroepen.

Zowel voor het aanzien als voor de daarmee corresponderende leefstijl, gaat men er meestal van uit dat alle leden van de samenleving gerangschikt kunnen worden langs één verticale as. Deze notie is veelvuldig bekritiseerd en kort geleden zijn hierover nieuwe ideeën naar voren gebracht door de Franse socioloog *Pierre Bourdieu*.⁵ Deze heeft zich bezig gehouden met onderzoek naar het onderwijssysteem in Frankrijk en naar sociale verschillen in leefstijl.⁶ Zijn magnum opus bestaat uit een uitgebreide en gedetailleerde beschrijving van verschillen in 'smaak' tussen beroepsgroepen in het hedendaagse Frankrijk.⁷ Bourdieu brengt een veelheid van kenmerken onder deze noemer: cultuurdeelname,

consumptiepatronen, politieke opvattingen, esthetische voorkeuren, eet- en kleedgewoonten en talloze omgangsvormen. In dit werk brengt hij onder meer de gedachte naar voren dat er twee maatschappelijke ladders bestaan, een culturele en een economische. Mensen die een hoge positie innemen op de *culturele* statusladder zouden een leefstijl hebben die gekenmerkt wordt door intensieve deelname aan prestigieuze culturele activiteiten (zoals het bezoeken van musea en theaters), het lezen van literatuur, een sterke betrokkenheid bij wetenschap en politiek, en progressieve opvattingen over kunst en politiek. Mensen die hoog staan op de *economische* ladder zouden er daarentegen een materiële leefstijl op na houden, die onder meer bestaat uit een sterk consumptieve wijze van vrijetijdsbesteding (dure hobby's en vakanties), een sterke binding met handel en economie, conventionele omgangsvormen en traditionele opvattingen over kunst en politiek. Deze tweedimensionele maatschappelijke ordening is vooral interessant omdat vooral in de hogere regionen van de samenleving de twee dimensies meestal niet samenvallen. Met andere woorden, bepaalde beroepsgroepen hebben een hoge economische maar een relatief lage culturele positie. Voorbeelden daarvan zijn managers, eigenaren van grote bedrijven en andere hoge functionarissen in de zakenwereld. Andere beroepsgroepen, zoals wetenschappers en kunstenaars zouden daarentegen juist een relatief hoge culturele maar een lage economische positie innemen.⁸ In dit kader is het van belang dat Bourdieu uitdrukkelijk ook de onderwijsgevenden tot deze laatste groep rekent.

Recentelijk is een Nederlands artikel verschenen, waarin, geïnspireerd door Bourdieus werk, een groot aantal beroepsgroepen door een klein aantal deskundigen is beoordeeld op de genoemde dimensies.⁹ Dit onderzoek bevestigt de gedachte dat personen werkzaam in het onderwijs zich onderscheiden door een hoge culturele status, maar geen hoge economische status hebben. Tevens toonde het onderzoek aan dat de culturele en economische dimensies van beroepsstatus ook in Nederland samengaan met een culturele respectievelijk materiële leefstijl. Hoewel deze bevindingen Bourdieus idee van een tweedimensionele sociale ordening duidelijk ondersteunen, bieden zij voor wat betreft de leefstijl van onderwijzers slechts een globale indicatie. Daarom zal ik hier een meer specifieke analyse geven van de leefstijl van deze beroepsgroep. De tweede vraag die ik in dit artikel beantwoord luidt dan ook: *In hoeverre onderscheidt de onderwijzer zich van beroepsbeoefenaren met een overeenkomstig prestige door een specifieke leefstijl, en in het bijzonder, heeft de onderwijzer een sterkere culturele en een minder sterke materiële leefstijl dan vergelijkbare beroepsbeoefenaren?*

Naast vragen over de plaats van leden van de samenleving op de maatschappelijke ladder, staan in de sociologie bewegingen op deze ladder in de aandacht. In het bijzonder interesseert men zich voor de mate waarin mensen vooruitkomen ten opzichte van de positie die hun ouders innamen op de maatschappelijke ladder. Ook ten aanzien van deze

processen van sociale mobiliteit, geldt weer dat de onderwijzer een bijzondere positie schijnt in te nemen. In het verleden is dikwijls gesteld dat beroepen zoals leraar en onderwijzer voor mensen uit lagere sociale milieus een belangrijke mogelijkheid waren om vooruit te komen ten opzichte van het ouderlijk milieu.¹⁰ Relatief oud Nederlands onderzoek van Kuiper naar de sociale herkomst van de leraar van het Voorbereidend en Hoger Middelbaar Onderwijs ondersteunt deze stelling duidelijk.¹¹ Leraren zijn vaker afkomstig uit arbeidersmilieus dan vergelijkbare beroepsbeoefenaren, zoals ingenieurs, economen en vrije beroepsbeoefenaren. Voor wat betreft het beroep van onderwijzer moeten we terugvallen op cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek over de sociale herkomst van leerlingen van de kweekschool.¹² Uit deze cijfers blijkt dat in 1961 34 procent van de mannelijke kweekschoolabituriënten afkomstig is uit lagere sociale milieus. Voor vrouwelijke kweekschoolabituriënten is dit percentage lager, namelijk 24 procent. Omdat een vergelijking met de herkomst van studenten van andere beroepsopleidingen ontbreekt, is het geen uitgemaakte zaak of Kuipers conclusie over leraren ook geldt voor onderwijzers. Het is immers mogelijk dat leden van andere beroepsgroepen die tot dezelfde sociale statusgroep behoren als de onderwijzer, net zo vaak afkomstig zijn uit lagere milieus. Daarom zal ik de cijfers van het CBS vergelijken met andere gegevens. Gesteld dat het onderwijzersberoep fungeerde als sociaal stijgingskanaal bij uitstek, dan is het bovendien de vraag of dat nu nog steeds zo is. De derde vraag waarop ik in dit artikel een antwoord probeer te geven luidt dan ook: *Heeft het beroep van onderwijzer vaker als sociaal stijgingskanaal gefunctioneerd dan beroepen die een overeenkomstig prestige hebben, en gesteld dat dit het geval was, in hoeverre is deze functie dan veranderd in de afgelopen decennia?*

In de rest van het artikel doe ik een poging aan de hand van onderzoeksgegevens de drie vragen te beantwoorden.

Het maatschappelijk aanzien van de onderwijzer

Het aanzien van beroepen is in Nederland in 1953 gedetailleerd vastgesteld door een groep onderzoekers van de Rijksuniversiteit Leiden onder leiding van Van Heek.¹³ Zij vroegen vijfhonderd mensen, representatief voor de Nederlandse bevolking, voor een aantal beroepen aan te geven welk aanzien zij toekennen aan de beoefenaren van dat beroep. Op grond hiervan werd een rangorde gemaakt van beroep(sgroepen) naar aanzien. De lijst bestaat uit bijna zestig beroepsgroepen en wordt aangevoerd door de hoogleraar en afgesloten door de loopknecht. Dertig jaar later is het aanzien van beroepen in de Nederlandse samenleving opnieuw en op min of meer identieke wijze vastgesteld in een onderzoek van Ultee en Sixma.¹⁴ De ladder bestaat uit honderdzestien beroepsgroepen en wordt aangevoerd door de chirurg en afgesloten door de vuilnisman.

In 1982 neemt de onderwijzer de 42e plaats in op de beroepsprestigeschaal die loopt tot 116. De onderwijzer staat iets lager in aanzien dan beroepsgroepen zoals medisch analisten, computer-operateurs, pastoors en journalisten. Iets lager op de ladder staan beroepsgroepen zoals verpleegkundigen, zelfstandige detailhandelaren, politieagenten en boekhouders. Verder valt op dat de onderwijzer veel lager op deze ladder staat dan collega's in andere sectoren van het onderwijs. De leraar op een gymnasium neemt de 17e plaats in, en ook de leraar op een technische school staat hoger (29e plaats). Uitgezonderd de bibliothecaris, staan overigens alle intellectueel aandoende beroepen hoger op de ladder dan de onderwijzer. Volgens In 't Veld-Langeveld vormt de onderwijzer qua prestige dan ook het 'sluitstuk van de "intellectuelen"-reeks'.¹⁵

Voordat ik inga op de verandering van het prestige van het onderwijzersberoep, noem ik eerst een aantal ontwikkelingen in de samenleving die hierop een invloed gehad kunnen hebben.

In de publieke opinie bestaat een discussie over het intellectuele niveau van de onderwijzer. Uit een recent onderzoek van de onderwijsinspectie kwam naar voren dat de rekenvaardigheid van studenten van de Pedagogische Academie zeer pover was en bovendien ten opzichte van 1960 was verslechterd.¹⁶ Dit soort ontwikkelingen en de discussies daarover in de media zouden een negatieve invloed kunnen hebben gehad op de status die mensen toekennen aan het beroep van de onderwijzer.

Er zijn ook ontwikkelingen in de praktijk van het onderwijs die mogelijk een invloed hebben gehad. In de jaren zestig was men steeds meer van mening dat inspraak in het onderwijs noodzakelijk was. Wat hiervan verder ook het effect geweest mag zijn, voor het lager onderwijs geldt in ieder geval dat het de ouders in de school heeft gebracht. Later is er de Wet Medezeggenschap Onderwijs gekomen waarin bemoeienis van ouders met wat er op school gebeurt verplicht werd. De betrokkenheid van ouders bij wat er op school gebeurt zou kunnen hebben geleid tot een soort ontmythologisering. 'Buitenstaanders' zien beter dan voorheen wat onderwijzers wel en niet kunnen, en voor verschillende groepen in de samenleving kan het de sociale afstand ten opzichte van de onderwijzer hebben verkleind. Deze ontwikkelingen kunnen eveneens een negatieve invloed gehad hebben op het prestige van de onderwijzer.

Een ontwikkeling van andere aard die in dit verband wel eens wordt genoemd betreft de beroeps participatie van vrouwen. Het percentage vrouwen in de beroepsbevolking is tussen 1962 en 1982 toegenomen van 22 procent tot 32 procent.¹⁷ Volgens de 'Wet van Sullerot' zou het prestige van een beroep dalen als meer vrouwen dat beroep gaan uitoefenen.¹⁸ Hoewel voor deze stelling in empirisch onderzoek nog niet veel evidentie is geleverd¹⁹, is het natuurlijk een factor die een invloed kan hebben. In het lager onderwijs is het percentage werkzame vrouwen altijd al zeer groot geweest. In 1960 was 50 procent

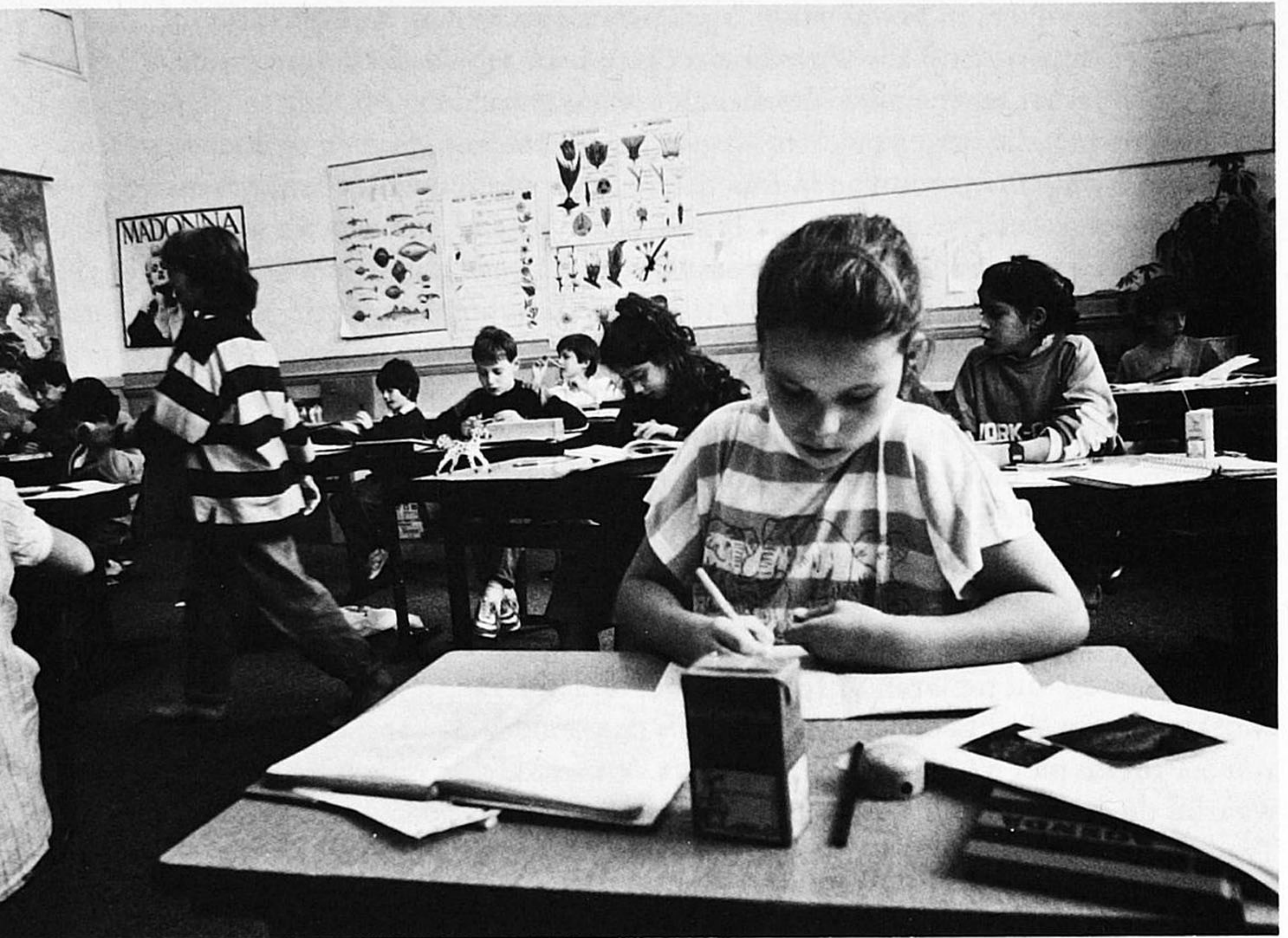
van de onderwijzers in het gewoon lager onderwijs vrouw, in 1984 is dit percentage 48 procent.²⁰ De algemeen toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen is in het lager onderwijs dus niet terug te vinden. Als beroepsgroepen die hoger op de maatschappelijke ladder staan in de loop van de tijd wel meer vrouwen in hun gelederen hebben opgenomen, en dientengevolge het prestige van die beroepen is gedaald, zouden we juist een relatieve stijging kunnen verwachten van het prestige van de onderwijzer. Het percentage werkzame vrouwen in het lager onderwijs is overigens vele hoger dan in andere sectoren van het onderwijs (in 1986 is van de leraren in het Algemeen Vormend Onderwijs 27 procent vrouw).²¹ Dit verschil zou een van de oorzaken kunnen zijn van de grote afstand tussen leraren en onderwijzers op de prestigeladder.

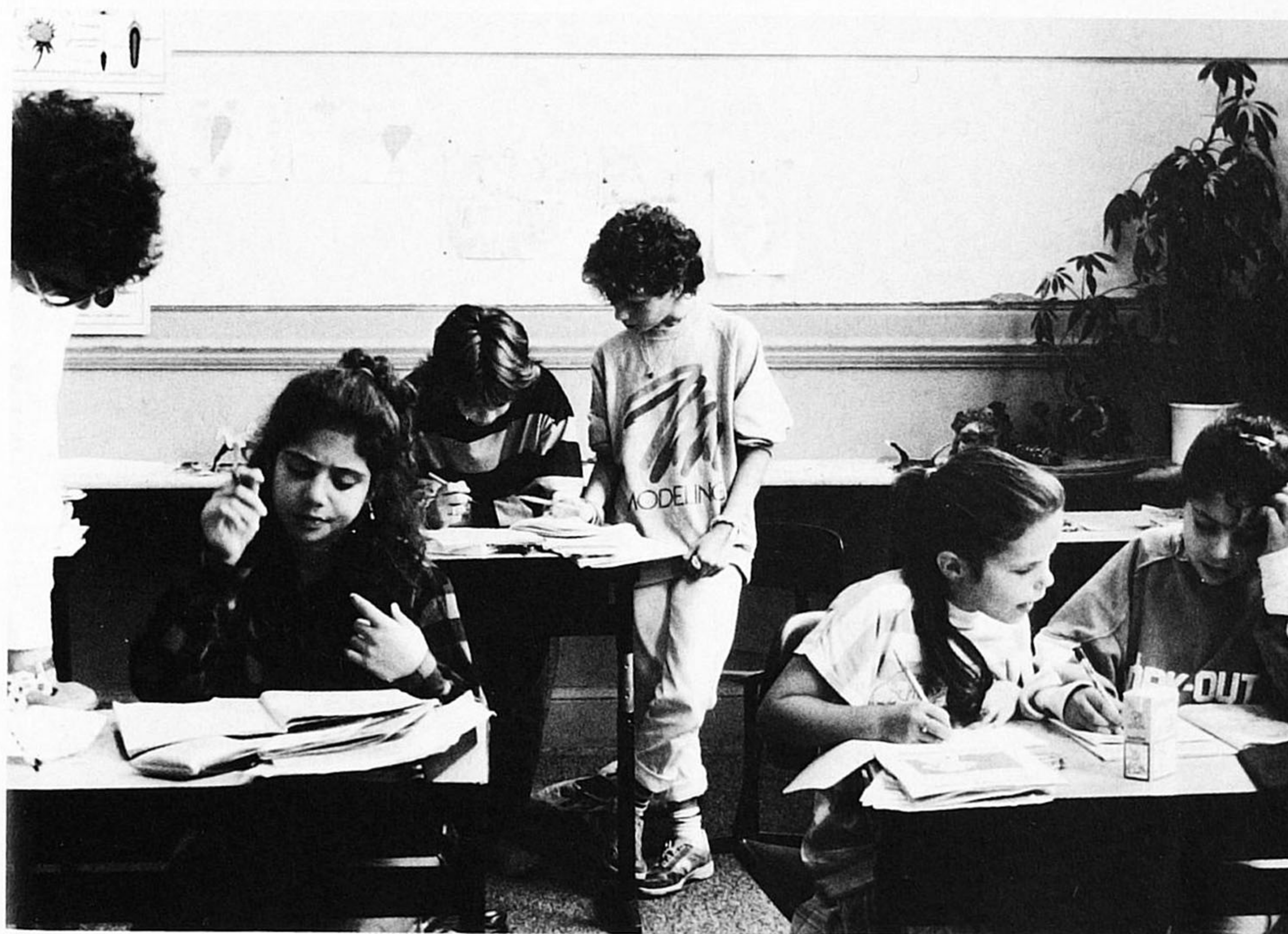
Veel van de eerder genoemde ontwikkelingen geven aanleiding tot de gedachte dat het prestige van het onderwijzersberoep in de laatste dertig jaar is gedaald. In hoeverre dit klopt kan worden nagegaan door middel van een vergelijking van de beroepsprestigeschaal uit de jaren tachtig met die uit de jaren vijftig.²² De gemiddelde rangscore van de onderwijzer in 1952 bedraagt 35.4 waarbij de gemiddelde rangscores lopen van 5.1 tot en met 52.2.²³ In 1982 bedraagt de gemiddelde rangscore 63.3 waarbij de gemiddelde rangscores lopen van 9.1 tot en met 95.9. Transformeren we de score uit 1953 tot een score op de schaal uit 1982, dan bedraagt deze 63.7. Volgens deze methode van vergelijking blijkt het prestige van het onderwijzersberoep gedaald te zijn van 63.7 tot 63.3, een vrij geringe daling. Andere onderwijsgevenden zijn iets meer gedaald in aanzien. De leraar op een gymnasium is gedaald van 79.0 tot 77.5 en de leraar op een technische school is gedaald van 69.5 tot 67.3. Geen van deze dalingen is echt spectaculair als we bij voorbeeld constateren dat beroepen als pastoor en predikant zijn gedaald van 90.76 tot 76.6 respectievelijk 78.8 tot 71.5. De beroepen die het sterkst zijn gestegen zijn te vinden bij de justitiële autoriteiten. De politieagent is gestegen van 38.3 tot 54.4, de rechter van 90.7 tot 94.8, de notaris van 85.3 tot 91.1 en de advocaat van 84.6 tot 89.7.

De conclusie luidt dat het prestige van beroepen in de sector onderwijs is gedaald, maar dat het met de daling van het prestige van de onderwijzer, in tegenstelling tot de verwachtingen, nog wel meevalt.

De leefstijl van de onderwijzer

Voor de beantwoording van de vraag wat de onderwijzer in zijn of haar vrije tijd onderneemt, en in het bijzonder in welke mate hij of zij er een culturele en materiële leefstijl op na houdt, heb ik gegevens geanalyseerd die in 1977 en 1983 door het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn verzameld (*Leefsituatieonderzoek 1977 en 1983*). De geënquêteerde personen zijn representatief voor de Nederlandse bevolking. In de analyses zijn alleen onderzoekspersonen opgenomen die op het moment van onderzoek een beroep uitoefenden en ouder waren

dan 20 en jonger dan 65. Verder zijn de gegevens uit 1977 en 1983 simultaan geanalyseerd.²⁴ Ik zal dus geen uitspraken doen over veranderingen tussen 1977 en 1983.

Zoals hiervoor uiteengezet zouden onderwijzers een speciale plaats op de maatschappelijke ladder innemen. Hiermee wordt bedoeld dat zij ten opzichte van beroepsgroepen die eenzelfde positie op deze ladder innemen, een ander soort leefstijl zouden hebben. Ik zal daarom onderwijzers vergelijken met beroepsbeoefenaren die in de samenleving een overeenkomstig aanzien genieten. De groep waarmee wordt vergeleken is als volgt samengesteld. De beroepsbeoefenaren zijn geordend op basis van de beroepsprestigeschaal van Ultee en Sixma. Vervolgens selecteerde ik personen die net boven de onderwijzer staan en personen die net onder de onderwijzer staan. Deze twee groepen, die elk 10 procent van de gehele beroepsbevolking uitmaken, vormen samen de vergelijkingsgroep. In onderstaande tabel geef ik aan hoe de indeling in groepen is verricht, uit welke beroepen de groepen bestaan, en wat hun relatieve omvang is.

indeling, samenstelling en relatieve omvang beroepsgroepen

groep	prestige	percentage	
A	53	20	verpleegkundigen
A	55	19	boekhouders, kassiers, mijnarbeiders/boormeesters
A	56	7	zelfstandige detailhandelaren, verzekeringsagenten, scheikundig analisten
A	57	0	statistisch analisten, geluidstechnici
B	59	9	onderwijzers in het lager onderwijs
C	61	2	medisch/landbouwkundig analisten
C	62	2	computer-operateurs, directeuren/bedrijfsleiders horeca
C	63	10	middelbare technici
C	64	4	auteurs, journalisten, leidinggevend administratief personeel, zelfstandige groothandelaars
C	65	11	sociale wetenschappers, maatschappelijk en cultureel werkers e.d.
C	66	4	beroepsmilitairen
C	67	4	schei- en natuurkundigen, accountants, bedienaars erediensten
C	68	7	politiepersoneel, wiskundigen/computerprogrammeurs
C	69	3	uitvoerende hoofdamttenaren
		100	(N=898)

groep: A = 10 procent beroepsbeoefenaren met een lager beroepsprestige dan onderwijzers
 B = onderwijzers (lager onderwijs)
 C = 10 procent beroepsbeoefenaren met een hoger beroepsprestige dan onderwijzers
 prestige: plaats op de beroepsprestigeschaal lopend van 13 (laagste prestige) tot 89 (hoogste prestige)

Uit de beschikbare gegevens heb ik een zo ruim mogelijke selectie gemaakt van aspecten van een *culturele leefstijl*. Deze hebben enerzijds betrekking op passieve genietingen van cultuur waarvoor men het huis uit

aspecten van een culturele leefstijl	deelname van beroepen met 'gelijke' status (N=817)	deelname van onderwijzers (N=81)	
	procent	procent	
lid van bibliotheek	32	62	+
bezoek bibliotheek ¹	36	61	+
bezoek bioscoop ¹	54	61	
bezoek theater ¹	50	54	
bezoek museum ¹	54	73	+
bezichtigen monumenten ¹	57	77	+
muziek beluisteren ¹	87	89	
lid culturele vereniging ²	10	16	
culturele activiteiten ³	57	67	
creatieve activiteiten	43	62	+
bezit piano	18	28	+
<i>culturele index</i>	5.0	6.5	+

1. Vaak of soms bezoeken (1983); wel eens of vaker bezoeken (1977).

2. Muziekvereniging, toneelvereniging, zangvereniging (een of meer).

3. Wel eens zingen, muziek maken, toneel spelen, ballet dansen, volksdansen, filmen, fotograferen (1977); soms of vaak beoefenen van muziek, zang, dans, toneel, film, fotografie (1983).

4. Doen aan tekenen, schilderen, boetseren, wandkleden maken, weven e.d. (1977); soms of vaak schilderen, weven, tekenen, knutselen, handwerken e.d. (1983).

+: significant ($p < .05$; T-toets)

moet, zoals het bezoeken van het theater en het museum. Daarnaast heb ik enkele actieve vormen van cultuurdeelname opgenomen, zoals tekenen, muziek maken, toneelspelen, en het lezen van boeken (hier geïndiceerd door het lid zijn van de bibliotheek). Opgemerkt moet worden dat het niet mogelijk was onderscheid te maken in genres, een belangrijk element van een leefstijl. Vooral bij activiteiten zoals muziek luisteren en het bezoek aan de bioscoop, is dit een nadeel omdat daar het aanbod een zeer grote verscheidenheid vertoont. Ook de door Bourdieu niet tot een culturele leefstijl gerekende populaire en traditionele genres vallen daaronder. In de tabel boven aan deze pagina worden de gegevens gepresenteerd. In de laatste kolom is met een plus-teken aangegeven of het verschil statistisch significant is, wat betekent dat de kans dat het gevonden verschil berust op toevalligheden in de steekproef, kleiner is dan .05.

Uit de tabel valt op te maken dat onderwijzers op cultureel gebied aanzienlijk actiever zijn dan beroepsbeoefenaren die even hoog in maatschappelijk aanzien staan. Het meest in het oog springende resultaat is dat maar liefst 62 procent van de onderwijzers lid is van de bibliotheek, tegen 32 procent van de vergelijkingsgroep. Ook het bezichtigen van monumenten en het bezoeken van een museum behoren vaker tot de vrijetijdsbesteding van onderwijzers. Verder heeft van de groep

onderwijzers een groter deel een piano in bezit dan van de vergelijkingsgroep. Op alle overige aspecten scoren onderwijzers hoger, maar deze verschillen zijn niet erg groot. Dat onderwijzers vaker creatief zijn, heeft wellicht te maken met een relatief groter percentage vrouwen in deze beroepsgroep.

Op basis van de gepresenteerde indicatoren is een index geconstrueerd, die aangeeft op hoeveel verschillende aspecten van een culturele leefstijl men scoort. Vergelijken we de scores op deze index dan luidt de conclusie dat onderwijzers duidelijk een sterkere culturele leefstijl hebben dan beroepsbeoefenaren met een overeenkomstig prestige.

Ten tweede bespreek ik enkele aspecten van een *materiële leefstijl*. Ook hier is weer een zo uitgebreid mogelijke selectie gemaakt uit de beschikbare indicatoren voor een materiële leefstijl. De materiële leefstijl is hier gemeten door het aantal luxe consumptiegoederen dat men bezit, een maat die in hoofdzaak aangeeft in hoeverre men er een consumptieve wijze van vrijetijdsbesteding op na houdt.

De verschillen met betrekking tot de materiële leefstijl zijn veel minder eenduidig dan de verschillen in culturele leefstijl. Onderwijzers hebben niet duidelijk een minder consumptieve wijze van vrijetijdsbesteding dan de vergelijkingsgroep. Ze bezitten minder vaak een tweede huis, een boot, een kleurentelevisie, een videocassetterecorder en een vaatwasmachine, maar voor de overige luxe goederen zijn de verschillen klein en soms tegengesteld aan de verwachting. Voor de

aspecten van een materiële leefstijl	deelname van beroepen met 'gelijke' status (N=817)	deelname van onderwijzers (N=81)	
	procent	procent	
wonen in vrijstaand huis	14	25	+
aantal kamers in huis ¹	2.3	2.6	+
bezit tweede huis	3	1	
bezit auto	86	88	
bezit boot	11	1	-
bezit kleurentelevisie	60	49	
bezit videocassetterecorder ²	5	3	
bezit diaprojector	32	37	
bezit filmapparaat	21	17	
bezit vrieskast	44	42	
bezit wasdroger	15	16	
bezit vaatwasmachine	13	4	-
bezoek goederenbeurs e.d. ³	40	43	
winkelen (voor genoeg) ⁴	63	70	
<i>Materiële index</i>	4.4	4.4	0

1. Gedeeld door het aantal inwonende personen.

2. Alleen gevraagd in 1983.

3. Vaak of soms bezoeken (1983); wel eens of vaker bezoeken (1977).

4. D.w.z. niet voor dagelijkse boodschappen. Vaak of soms (1983); wel eens of vaker (1977).

+ / - significant ($p < .05$; T-toets)

woonsituatie geldt dat onderwijzers juist iets rijker wonen dan de vergelijkingsgroep. Ze wonen vaker in een vrijstaand huis en zijn mede daarom ook iets minder behuisd. Ook wat betreft activiteiten die wijzen op consumptiedrang, zijn de verschillen tegengesteld aan de verwachtingen. Onderwijzers gaan vaker voor hun plezier uit winkelen en bezoeken iets vaker een goederenbeurs.

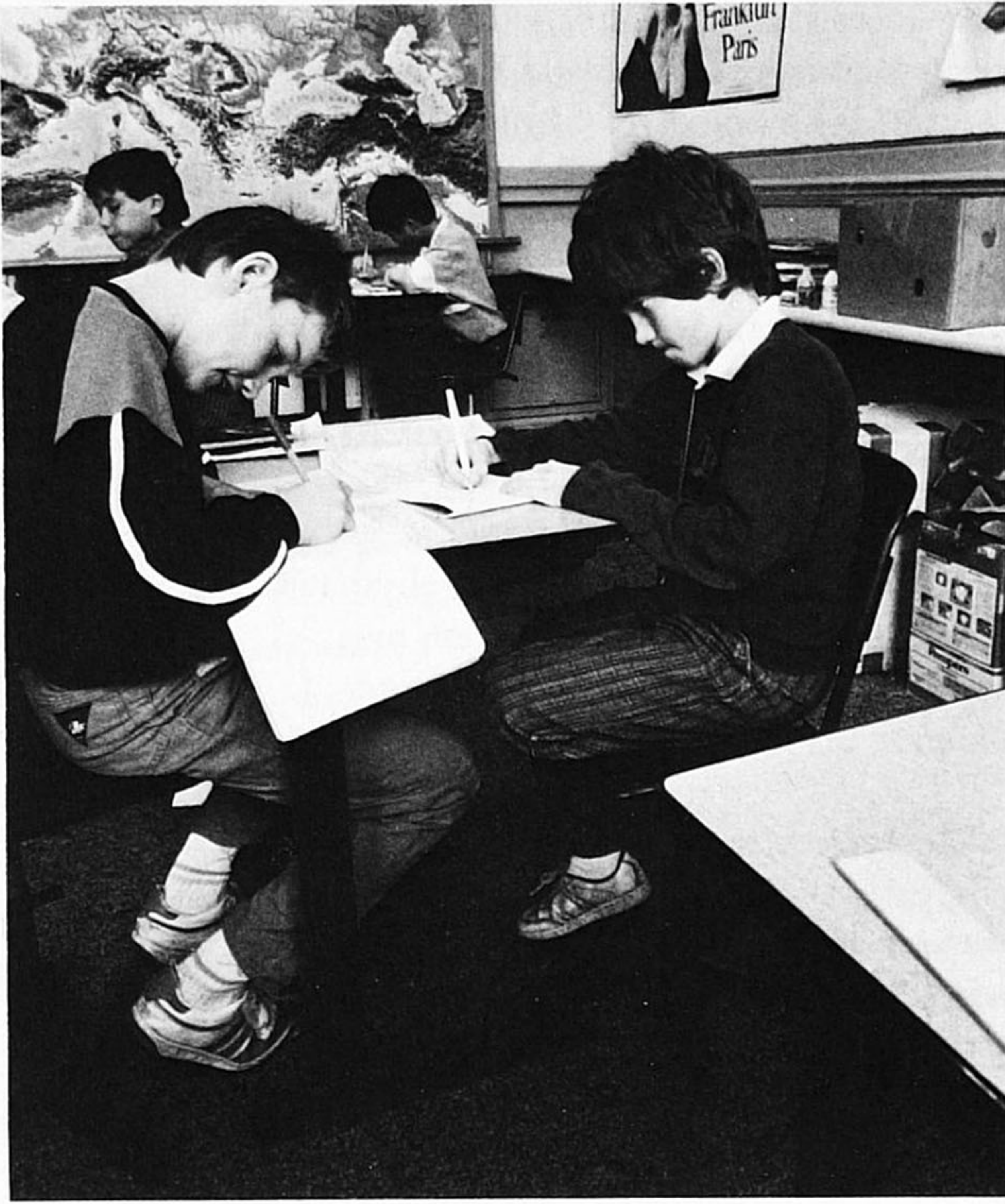
Opnieuw is een index gemaakt van de verschillende indicatoren voor een materiële leefstijl. Als de scores van onderwijzers worden vergeleken met die van de vergelijkingsgroep, dan blijkt dat zij niet verschillen in materiële leefstijl.

De algemene conclusie moet luiden dat onderwijzers op cultureel gebied actiever zijn dan beroepsbeoefenaren met een vergelijkbaar prestige, maar dat zij wat betreft de materiële leefstijl zich niet onderscheiden van beroepsbeoefenaren met een zelfde prestige.

Het beroep van de onderwijzer als sociaal stijgingskanaal

Door verschillende mensen is in het verleden naar voren gebracht dat beroepen in het onderwijs een sociaal stijgingskanaal vormden. Hiermee werd bedoeld dat leraren en onderwijzers veel vaker afkomstig waren uit lagere sociale milieus dan beroepen in andere sectoren van de arbeidsmarkt. Idenburg illustreert deze stelling met gegevens van het CBS over de sociale herkomst van kweekschoolabituriënten in 1960. Van de mannelijke kweekschoolabituriënten is 34 procent afkomstig uit lagere sociale milieus (lager administratief personeel, landarbeiders en industrie-arbeiders). Voor vrouwen is dit percentage 24 procent. Hoewel dit duidelijk aantoont dat veel onderwijzers in sociale zin zijn gestegen, blijft het de vraag of de leden van deze beroepsgroep vaker sociale 'stijgers' zijn dan leden van andere beroepsgroepen. Om deze vraag te beantwoorden maak ik gebruik van gegevens uit een studie van Van Tulder naar de beroepsmobiliteit van de mannelijke bevolking in Nederland in 1954.²⁵ Hieruit blijkt dat in 1954 uit het milieu waartoe onderwijzers behoren, slechts 12 procent afkomstig is uit het lagere sociale milieu (geoefende arbeiders, lagere beambten en ongeefende arbeiders). Dit percentage is veel lager dan het percentage voor mannelijke toekomstige onderwijzers in 1960. Alhoewel het niet gezegd is dat alle kweekschoolstudenten later onderwijzer zullen worden, kunnen we toch zonder al te veel problemen concluderen dat omstreeks 1960 de onderwijzer veel vaker een sociale stijger was dan beroepsbeoefenaren die tot een zelfde statusgroep behoorden.

Gezien de algemene toename van sociale mobiliteit, veranderingen in omgangsvormen, en veranderingen in het onderwijs, kunnen we ons afvragen of het onderwijzersberoep nog steeds de functie van sociaal stijgingskanaal vervult. Een manier om deze vraag te beantwoorden is te kijken naar de sociale herkomst van onderwijzers in de afgelopen tien jaar (1977 en 1983). In beide leefsituatie-onderzoekingen zijn alleen gegevens

opgenomen over één indicator van het sociaal milieu van herkomst, namelijk het opleidingsniveau van de vader. Ik zal de sociale herkomst van onderwijzers vergelijken met die van beroepsbeoefenaren die ongeveer een gelijke status hebben. Tevens maak ik een vergelijking voor vrouwen en mannen afzonderlijk.

opleiding vader	beroepen met 'gelijke' status (N=769)	onderwijzers (N=77)
	<i>procent</i>	<i>procent</i>
hooguit lager onderwijs	47	44
LBO, MBO, (M)ULO	38	33
HBS en hoger	16	23

Uit de tabel blijkt dat de vaders van onderwijzers even hoog zijn opgeleid als de vaders van vergelijkbare beroepsbeoefenaren. Weliswaar is daarmee niet de stijging in beroepsstatus ten opzichte van het ouderlijk milieu vastgesteld, maar gegeven het feit dat er een sterke samenhang bestaat tussen beroepsniveau en opleidingsniveau, kan met enige voorzichtigheid uit de tabel worden geconcludeerd dat onderwijzers tegenwoordig niet vaker sociale stijgers zijn dan beroepsbeoefenaren van gelijke status.

opleiding vader	beroepen met 'gelijke' status	onderwijzers
	<i>procent</i>	<i>procent</i>
mannen (N=518)		
hooguit lager onderwijs	48	58
LBO, MBO, (M)ULO	37	22
HBS en hoger	15	20
vrouwen (N=251)		
hooguit lager onderwijs	44	25
LBO, MBO, (M)ULO	39	47
HBS en hoger	16	28

Uit de tabel voor mannen blijkt dat vaders van onderwijzers relatief minder vaak het middelste onderwijsniveau hebben behaald (LBO, MBO of (M)ULO). Verder is het gemiddelde onderwijsniveau van de vaders van onderwijzers niet hoger dan dat van vergelijkbare beroepsbeoefenaren. Daarom kan je concluderen dat het onderwijzersberoep voor mannen niet vaker een sociaal stijgingskanaal is dan voor vergelijkbare mannelijke beroepsbeoefenaren. Vaders van onderwijzeressen zijn daarentegen juist hoger opgeleid dan die van vergelijkbare vrouwelijke beroepsbeoefenaren. Uit het eerder aangehaalde onderzoek van het CBS bleek dat in 1961 het onderwijzersberoep voor vrouwen minder vaak een sociaal stijgingskanaal

was dan voor mannen. Dit verschil lijkt nu dus nog steeds te bestaan. Enige voorzichtigheid bij de conclusies is geboden gezien het geringe aantal onderzoekspersonen dat overblijft na de splitsing van de tabellen.

De algemene conclusie luidt dat het onderwijzersberoep in vergelijking tot dertig jaar geleden zeer waarschijnlijk zijn functie als sociaal stijgingskanaal heeft verloren.

Conclusies

In het begin van dit artikel heb ik drie vragen geformuleerd. In de drie daarop volgende paragrafen heb ik een poging gedaan om aan de hand van analyses van onderzoeksgegevens deze vragen te beantwoorden. Aan het slot van dit verhaal vat ik voor elke vraag de antwoorden kort samen.

1. De onderwijzer heeft een relatief laag aanzien, zeker als men dat vergelijkt met andere intellectuele beroepen. Hoewel er verschillende argumenten bestaan op grond waarvan men zou verwachten dat het aanzien van de onderwijzer flink is gedaald, valt het met de daling van het prestige van de onderwijzer in de afgelopen dertig jaar wel mee.

2. De onderwijzer onderscheidt zich van beroepsbeoefenaren die in de samenleving een overeenkomstig aanzien genieten, door een sterkere culturele leefstijl. De onderwijzer voert echter niet een meer of minder sterke materiële leefstijl dan beroepsbeoefenaren met een overeenkomstig prestige.

3. Hoewel het aannemelijk lijkt dat omstreeks 1950 onderwijzers relatief veel vaker afkomstig waren uit lagere sociale milieus dan wat prestige betreft vergelijkbare beroepsbeoefenaren, lijkt het onderwijzersberoep tegenwoordig niet meer als sociaal stijgingskanaal te fungeren.

Noten

1. Met dank aan het Steinmetzarchief en het Centraal Bureau voor de Statistiek, die gegevens ter beschikking stelden in het kader van het onderzoek *Cultuurdeelname in Nederland 1955-1980* (ZWO 50-202).
2. Aangezien de in dit artikel gepresenteerde gegevens betrekking hebben op het lager onderwijs en de meest recente gegevens die worden gepresenteerd stammen uit 1983, gebruik ik de oude benaming 'onderwijzer'.
3. Onder andere J.H. Faasse e.a., 'Voor en na de Mammoet, vergelijking van individuele schoolloopbanen in het voortgezet onderwijs in Noord-Brabant (...)', in: *Mens en maatschappij* 61 (1986) nr. 6 p. 75-94.
4. F. van Heek, e.a., *Sociale stijging en daling in Nederland, deel I*, Leiden, 1958 p. 12.
5. Voor een bespreking van de kritiek, zie W.C. Ultee, 'Verlaagd en verdiept, de lotgevallen van de stratificatieproblematiek sinds het einde der Leidse School', in: A. Berends (redactie), *Sociologisch Jaarboek 1985*. Deventer 1985.
6. Zie bij voorbeeld P. Bourdieu en J.C. Passeron, *Reproduction in education, society and culture*. London 1977 (oorspronkelijk Frans, 1970).
7. P. Bourdieu, *Distinction; a social critique of the judgement of taste*. London 1984 (oorspronkelijk Frans, 1979).
8. In Nederland is dit idee verwoord door De Swaan in een opstel over ontwikkelingen in kunst en publieksgroepen. Hij noemt de groep die een hoge culturele en relatief lage economische positie inneemt 'cultureel kapitalisten': A. de Swaan, *Kwaliteit is klasse*. Amsterdam 1985.
9. H. Ganzeboom, e.a., 'De culturele en de economische dimensie van beroepsstatus', in: *Mens en maatschappij* 62 (1987) nr. 2 p. 153-175.
10. Zo wordt beweerd door G. Kuiper in 'Verticale mobiliteit naar enige academische beroepen', in: F. van Heek e.a., *deel I*, p. 160-178 (zie noot 4).
Zie verder Ph. I. Idenburg, *Schets van het Nederlandse schoolwezen*. Groningen 1964 p. 553; P.B. Renes, *Recruterings en selectie van leerkrachten voor het lager onderwijs in Nederland* Groningen 1969 p. 72-74.
11. Kuiper (zie noot 10).
12. CBS, *Toelating tot de kweekscholen 1961/'62* Zeist 1963. Helaas heeft het CBS gegevens over het milieu van herkomst van kweekschoolleerlingen na 1963 niet meer verzameld.
13. F. van Heek, e.a. (zie noot 4).
J.J.M. van Tulder, *De beroepsmobiliteit in Nederland van 1919-1954: een sociaal-statistische studie*, Leiden 1962.
14. H. Sixma en W. Ultee, 'Een beroepsprestigeschaal voor Nederland in de jaren tachtig', in: *Mens en Maatschappij* 58 (1983) nr. 4 p. 361-382.
15. H.M. in 't Veld-Langeveld, 'Beroepsbeeld en beroepsprestige', in: F. van Heek e.a. (zie noot 4) p. 51-118.
16. Van dit onderzoek is ook in de landelijke dagbladers verslag gedaan, bijvoorbeeld in het *NRC Handelsblad* van 18 maart 1987 ('Toekomstige onderwijzers blijken slecht in rekenen').
17. C. Oudijk, *Sociale atlas van de vrouw 1983*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 1983 p. 190.
18. E. Sullerot, *De vrouwenarbeid in onze tijd*. Bussum, 1969.
19. Zo wordt gesteld door J. van Doorne-Huiskes in een artikel waarin ze enkele theorieën en onderzoeksbevindingen met betrekking tot de positie van vrouwen in de sociale stratificatie bespreekt: J. van Doorne-Huiskes, 'Vrouwen in mobiliteits- en stratificatie-onderzoek', in: *Mens en Maatschappij*, 59 (1984) nr. 3 p. 269-291.
20. CBS, *Statistiek van het gewoon- en voortgezet gewoon lager onderwijs 1960/'61*. Zeist 1961; CBS, *Zakboek onderwijsstatistieken 1986, onderwijs cijfergewijs*. Den Haag 1986.
21. CBS, *Zakboek onderwijsstatistieken 1986, onderwijs cijfergewijs* Den Haag 1986.
22. In de sociologie ontbreekt tot nog toe een systematische vergelijking van de ladders waarin rekening wordt gehouden met verschillen in onderzoeksmethode, zodat ik zelf een voorlopige vergelijking heb moeten maken.
23. Alle respondenten is gevraagd een rangorde van beroepen te maken. De hier vermelde scores betreffen de gemiddelden van deze individuele rangordes.
24. De reden daarvoor is dat het aantal leerkrachten in beide onderzoeken afzonderlijk te klein is om betrouwbare uitspraken te kunnen doen. 61 procent van de ondervraagde personen tussen 20 en 65 jaar oefent een beroep uit, en daarvan is ongeveer 2 procent werkzaam in het lager onderwijs. In 1977 zijn 4159 personen ondervraagd, in 1983 waren dat er 3987. In beide onderzoeken samen zijn 81 leerkrachten ondervraagd.
22. Van Tulder, 1962 (zie noot 13).